

LATİN AMERİKA'NIN SORUNLARI

Yazan : Asis. Ünsal OSKAY

Günümüzün en ilgi çekici ülkeleri şüphesiz ki az gelişmiş ülkelerdir. Bugün bu ülkelerde yaşamakta olan yüz milyonlarca insanın karşı karşıya bulunduğu sorunlar ve güçlüklerin çözümlenip çözümlenememeleri, ne yollarla çözümlenecekleri insanlığın geleceğini biçimlendirecek kadar önemli bir konu olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri ve yanındaki ülkeler, Sovyetler Birliği ve yanındakiler, Kıt'a Çin'i ve Çin'e yakınlık duyan bazı ülkeler ve hareketler, ve son olarak kesin bir çizgi izlemedikleri görülen irili ufaklı bir yığın az gelişmiş ülke bu konu üzerinde düşünmektedir.

Çoğunda peşpeşe darbe ve devrimlerin olduğu az gelişmişlerin sorunları üzerinde duran düşünürlerden Gunnar Myrdal'in uyarısı dikkat çekicidir:

«... bu ülkelerdeki yüz milyonların durumu ile ilgilenip onlara yardım etmezsek gelecekte kendi milletlerimiz ve bütün bir insanlık bizim hakkımızda iyi düşünmeyecektir. Dünyamızın geleceği bu ülkelerdedir.» (1)

Myrdal'in belirttiği gibi, ne bu ülkelerin yöneticileri ve ne de gelişmiş ülkelerdekiler az gelişmiş ülkelerin en temel sorunu olan «açlık» sorununda bile kesin bir tutum içinde bulunmamaktadırlar. Bu durum yüzünden, temelinde «açlık» sorunu olan huzursuzluklar şimdi bütün kıt'alarındaki az gelişmişlere yayılmış ve Batılıyı siyasal bilimciler gözlerini bu ülkelere çevirmek zorunda kalmışlardır.

«Demokrasilerin de, Batı uygarlığının da bugün karşı karşıya bulunduğu en önemli sorun az gelişmiş ülkelerdeki açlıktır» diyen Myrdal, konu üzerinde yeterince durulması için gelişmiş ve gelişmemiş bütün ülkelerdeki «demokratik değerlere bağlı aydınlar» 1

(1) Gunnar Myrdal, «FAO: The Imperative of Altruism», The NATION, December, 19, 1966.

harekete geçmeye çağırılmaktadır. Mrydal, «*bunların bugünkü şartlarda politikaya etkili olmamaları kötü bir durumdur, ama herşeye rağmen birşeyler yapılması gerekmektedir*» demektedir (2).

Batılı, «*demokratik değerlere bağlı aydınlar*»a yapılan bu çağrı sadece bir iyi niyete bağlanamaz. Bu gibi çağruların ve ilgilenmelerin ardında, aslında, Batı toplumlarını da tehdit edecek duruma gelen bir uyanma başlamaktadır. Azgelişmişlerdeki halklar, hiç farketmeden geçirdikleri ölesiye açlık yıllarında bile elde edemedikleri bir bilinçlenme dönemine girmeye başlamışlardır. Şimdiye kadar açlığını ve açlığın acısını duymayan azgelişmiş ülke halkları, kentlerle köyler arası toplumsal yoğunluğun artması yüzünden, kitle haberleşme araçlarındaki yaygınlaşma yüzünden, kendi durumunu başkaları ile karşılaştırmaya başlamıştır. Bu durum yoksul ve aç halkların «objektif açlık» acısını aşan bir «sübjektif açlık» acısı yaratmaktadır.

Batılı ve özellikle Amerikan sosyal ve siyasal bilimcilerinin büyük umutlarla çizdikleri kalkınma modelleri sadece iktisadi açıdan değil, kültür değişimi ve modernleşme açılarından da beklenildiği kadar parlak sonuçlar vermemişlerdir. Şimdilerde çıkan son araştırmalarda üzerinde önemle durulan bir yeni konu da kalkınma hamlelerine başlanılan azgelişmiş ülkelerde halkı şevklendirme sırasında «aşırılığa kalkışmamak gereği»dir. Örneğin Daniel Lerner ile Wilbur Schramm'ın ileri sürdüklerine göre; azgelişmiş ülkelerdeki halklar, yöneticilerinin savunduğu —çoğu Batılı bilim adamlarının kurduğu modellere uygun— kalkınma hamlelerinin başarısızlığı ve bazan da tutarsız sonuçlar vermesi yüzünden hayal kırıklığı (frustration) içindedirler.

Azgelişmiş ülkelerdeki var olan siyasal, ekonomik ve sosyal yapıyı gerektiği ölçüde ve acımasız şekilde yeniden kurma işlemine katlanamayan yönetimlerin vardıkları bugünkü noktada, karşımıza «hayal kırıklığı»na uğratılmış bir halk kütlesi; kentlerle kırsal yapı arasında bir iç kolonizasyon süreci; ve en görünür şekilde bir siyasal istikrarsızlık çıkmaktadır. Marxist olsun, olmasın bütün siyasal ve sosyal bilimciler İkinci Dünya Savaşından bu yana uygulanan kalkınma, kültür değişimi ve modernleşme programlarını, modellerini yeniden gözden geçirmek zorundadırlar. Bunun sosyal antropolojiden ekonomiye; ekonomiden uluslararası ilişkilere kadar çok

(2) Mrydal, a.g.m.

geniş bilim dallarını bir araya getiren bilimsel araştırma gruplarıncaya yapılacak ortak çalışmalara dayanması gerekmektedir. Ayrıca hemen belirtmek gerekir ki: az gelişmişlerin bilim adamlarına bu konuda büyük görevler düşmektedir. Batılı bilginlerin —ne kadar iyi niyetli olurlarsa olsunlar— kendi kültürlerine ve kendi toplumsal değerlerine göre geliştirdikleri düşünce ve görüşlerle bu sorunların açıklığa kavuşturulması zordur. Batılı bilim adamları bile bugün açıkça bu konuya değinmekte; az gelişmiş ülkelerin sorunlarının doğru anlaşılmasında başlıca engelin «ethnocentric» eğilimden kurtulmanın güçlüğü olduğunu belirtmektedirler. Az gelişmiş ülkelerdeki düşünürlerin ve bilim adamlarının, kendi konularında, iyi niyetli olduklarını sandıkları Batılı bilim adamları ile bu sorun karşısında bir işbirliği yapmalarında yarar vardır.

Bu yazıda genel çizgileri ile ele alınacak olan Latin Amerika ülkelerinin durumu, açlıkla diğer sorunlar arasındaki ilişkileri görmek için en yararlı örnektir.

Herşey değişik...

Latin Amerikadaki yirmi ülkede 200 milyon insan yaşamaktadır. Bu insanlar Dünyanın diğer aç yüz milyonları içinde sadece bir kesim olduğu halde, üzerinde en çok durulan açlar kitesidir. Çünkü diğer ülkelerdeki açların bilinçsiz açlığının tersine, Latin Amerikadaki açlık bilinçli bir açlık durumuna gelmiştir. Siyasal hayatta etken olabilecek açlık fizik anlamda bir açlıktan çok, nisbî bir kalkınma sağlanan az gelişmiş ülkelerdeki açlıktır. Bu durumda kalkınma ile birlikte, eski fakat eskiliği içinde kendine göre bir istikrar tutturmuş olan az gelişmiş ülke toplumunun yapısı değişmeye başlamakta ve eski açlıktan farklı bir açlık sorunu ortaya çıkmaktadır.

Latin Amerika ülkeleri ile ilgilenmenin önde gelen nedeni bu olsa gerektir.

Latin Amerika ülkeleri ile ilgilenenlerin, hele Amerikalı bilim adamlarının hemen belirttikleri bir nokta Latin Amerika ülkelerinin koşullarının çok farklı olduğudur. Toprak, Dünyanın her yerinde bildiğimiz topraktır. Ama İspanyolların kıt'aya çıktığından beri toprak ve insan biribirlerinden bu denli uzak kalmamıştır. Latin Amerikanın insanları, aydınları, subayları, generalleri, köylüleri, politikacıları Dünyanın diğer az gelişmişlerinden bu denli farklı olmasalardı son otuz yıllarda sadece başarı kazananların sayısı elli-

altıyı bulan darbe ve devrim yapılır mıydı? 1937-1940 döneminde hiçbir ideolojik temele dayanmayan ve el yardımıyla girişilen halkçılık hareketleri de biter, şimdi işler çok daha karmaşık durum alır mıydı?

Hayat, ülkeler ve insanlar

1962'de bağımsızlık kazanan Trinidad-Tobago ve Jamaica ile birlikte yirmi ülke olan Latin Amerika'da, bir yılda elde edilen millî gelirleri toplayıp, Lâtin Amerika'nın nüfusuna bölersek adam başına yılda 230 dolar bulunmaktadır. Ama millî gelirin dağılımındaki adaletsizlik düşünülecek olursa «peon»un niçin herçeşit devrimci hareket için bir «hedef» olduğunu anlayabiliriz. Toplam nüfusun yarısından çoğu tarım kesimindedir. Köylülerin önemlice bir bölümü henüz «para ekonomisi»nden bile uzakta yaşamaktadır. Toprak üzerinde boğaz tokluğuna çalışmak, ailesini yanında tutmamak —ki kölelik kavramının tanımını yapmak için kullanılan temel kriterdir— Latin Amerika'daki milyonlarca «peon»un doğal koşulları; alinyazısıdır.

Dünyanın en zengin bireyleri gene bu ülkelerden çıkmaktadır. Peru'de işlenebilir toprağın yüzde 90'ı Peru'nun 100 büyük ailesinin elindedir. Halkın üçte bir başkentte yaşamaktadır. Şili'de başkent nüfusunun yarısından çoğu «callampas» denilen «mantarlık»larda yaşamaktadır. Buralarda içme suyu değil kullanma suyu, temizlik hizmetlerinin en ilkeli, sağlık hizmetleri ve kanalizasyon bile bulunmamaktadır.

«Callampas» kesimlerine, Latin Amerika nüfusunun 60 milyonu aşmadığı yıllarda belki de başka isim takarlarmış. Ama 1900'leri çoktan geride kalmış ve geçen 60 şukadar yıl içinde toplam nüfus 140 milyon daha artmıştır. Dengesiz ve toplum yararını hedef almayan büyüme ve kalkınmanın yaraları olarak ortaya çıkan gecekondu kesimlerine bugün «mantarlar»dan daha yakışan bir ad bulunabilir mi?

«Mantarlar» büyüdükten sonra çokları konu üzerinde düşünmek gerektiğini anladılar. Ama bugünkü siyasal koşullardan olsa gerek, koca kıt'ada yaşayan insanların nüfusca planlanmasından başka önemli bir çıkar yol bulunmamaktadır. Gerçek sorunun nüfus plânlanmasından çok «Latin Amerikan ülkelerindeki insanlar üzerine dikilen bu dar elbisenin niçin ve kimlerce dar dikildiğini

düşünmek» olduğunu söyleyenler ise, yapısal bir reformun dışında doğru bir çözüm yolu bulunamayacağını belirtmektedirler.

Toprak ile insanın ortak macerası bu açıdan dikkat çekicidir.

«Fatihler» ve Papazlar

Latin Amerikan ülkelerinde toprak ile insan arasındaki ilişkiler İspanyolların kıt'aya çıktıkları günlerde kurulan büyük toprak işletmelerinden beri hep aynı özellikte olmuştur. Toprak için her ülkede birçok kereler iç ayaklanmalar olmuş ve bastırılmıştır. Bu yüzden Latin Amerikalı, toprağına «Kanlı Toprak» demektedir. Her otuz yılda, yüz Latin Amerikalının arasına karışan otuz yeni Latin Amerikalı; Arjantin, Uruguay, Şili, Venezuela'da yüzde 50'yi aşar; Meksika, Kolombiya, Panama, El Salvador, Nikaragua ve Peru'da yüzde 50'yi bulan gecekondular, toprak sorununu açıkça ortaya koymaktadırlar.

FAO'nun Latin Amerika işleriyle görevli uzmanlarından Thomas F. Carroll, «*toprak reformu sorunu her ülkede en büyük davadır. Hele 1959 Küba toprak reformu yapıldıktan sonra bu iş iyice ağırlık kazanmıştır*» demektedir. Carroll'un o zamanlar belirttiğine göre, Küba toprak reformundan sonra «*sistemlerin korunması için toprak mülkiyetine yeniden bir biçim vermek kaçınılmaz olmuştur.*» (3).

Çoklarının dediği doğru ise, Küba toprak reformunun, sorunun ağırlık kazanmasında etkenliğini kabul etmek gerekiyor. Ama Küba denemesinden önce de toprak ve insan arasındaki akla sığmaz düzensizlikler ilgi çekici durumdaydı. Chester Bowles, 1959 yılı Kasım'ında şöyle diyordu:

«*Toprak mülkiyeti sisteminin değişmesi hiç şüphesiz kaçınılmaz bir zorunluluktur. Sorun, bunun olup olmayacağı değildir zaten. Asıl sorun bu işin nasıl olacağıdır: kanlı devrimlerle mi, yoksa demokratik yollarla mı?*» (4).

Carroll'un belirttiği gibi Küba denemesinin önemi, «*Küba toprak reformu ile sadece tâ tepedeki büyük toprak sahiplerinin de-*

(3) Thomas Carroll, «*The Land Reform Issues in Latin America*», Albert D. Hirschman, «*Latin American Issues*» den aldığı gibi, **Bkz.**: R. D. Tomasek, «*Latin American Politics - 24 Studies*» sh. 161, Doubleday Anchor, New York, 1966.

(4) Chester Bowles, **New York Times Magazine**, November 22, 1959,

ğil, orta büyüklükteki toprak sahiplerinin de konu ile ilgilenmelerine yol açmış olmasındır.» (5) O zaman toprak sahiplerinin endişelerini arttıran başka gelişmeler de ortaya çıkmıştı. Şili'de olduğu gibi «genel oy» ile, Kolombiya ve Peru'da olduğu gibi «kanlı ayaklanmalar» ile toprak meselesinin köylüler arasında da önem ve öncelik kazanmaya başladığı görülmekte idi.

Bugün, topraksız «peon»lardan, toprak sahiplerine —hattâ toprakla hiç ilgisi olmayan ve istatistiki bir kavram olan— «orta sınıf» içinde yer alanlara kadar çeşitli sosyal grupların başlıca ilgi konusu olan toprak rejiminin eski günlerden beri —yani «conquistadores» akınları ile kıt'a içlerinin tarımsal işletmeler şekline getirilmeye başlandığı günlerden beri— uzanan tarihine bakmak yararlı olacaktır.

İspanya imparatoru adına Amerika kıt'asının güney yarısına çıkan iki kuvvet vardı. Birisi «dinsizler»in tapınaklarını soyan ve altınları, gümüşleri, değerli taşları ihtiyar kıt'a'ya taşıyan, zırhlı ve ateşli silâhları olan *fatihler*; diğeri ise «dinsiz»lere «iman» aşılama-ya gelen *papazlar* idi. İnka ve Aztek uygarlıkları yerleşik bir hayata dayanan, tarımsal yapılı uygarlıklardı. Ama mimaride, tıpta, dokumacılıkta kendilerine göre bir uygarlık düzeyi tutturabilmişlerdi. Bolivya'ya kadar yayılan bu uygarlıklardan ayrı olarak, kıt'a'nın diğer yerlerinde de daha basit uygarlıklar vardı. Avrupa'dan diğer kıt'alara yayılan fütühatçılar içinde en zalimleri İspanyol fatihleri idi. Ama sadece soyguna dayanan bu fütühat devrinde dünyanın çeşitli yerlerinden soyulan değerli şeylerden İspanya yeterince yararlanamamıştır. Avrupa ülkelerinde «merkantilist» devir aşıldığında, İspanya daha dönemeci bile dönememişti. İspanyanın geri kalış nedeni ile, Amerika kıt'asının Kuzey ve Güney yarılarında yerleşen farklı insanların farklı uygarlıklar yaratması arasında ilişkiler vardır.

İspanya ve Portekiz'den Güney Amerika'ya gelenler, yeni topraklarda soyulacak yerler ve tapınaklar bittikten sonra, geniş topraklar üzerinde hayvancılık, tarım ve madencilik konularında çalışmaya başladılar. Orduları vardı. Kiliseleri de vardı. Toprak ise uçsuz bucaksız bir topraktı. Yerli insanların binlercesini bir araya getiren ve çalışma kamplarına benzeyen, kölelik düzenine dayalı tarım veya maden işletmeleri kurdular. Bunlar «latifundia»ların ilk örnekleri olmuştu.

(5) Carroll a g m

Günler geçip İspanya İmparatorluğu zayıfladıkça, «taht»a bağlı bu azınlıklar ve bu azınlıkları savunmakla görevlendirilmiş olan askerî birlikler derebeyleri gibi başlarına buyruk hareket etmeye başladılar. Zayıflayan «taht» ile, bu uçsuz bucaksız topraklardaki kolonları birbirine bağlayacak bir sistemin bulunması gerekiyordu. Bu yüzden İspanyol tahtının akıl hocaları, merkezdeki imparatorluk otoritesine yürekten bağlı, eski ve az sayıdaki asılzadelerin kullanılmasına karar verdiler. Latin Amerika'daki yerleşme bölgelerindeki toprakların elden geldiğince büyük birimler halinde ve az sayıda, fakat güvenilir —tah'ta sadık— aileler elinde kalmasına gayret gösterilmeye başlandı. Bunun için de, toprak fermanları büyük parçalar şeklinde, az sayıda ailelerin üzerine çıkarılmaya başlandı. İşte o eski günlerde geliştirilen bu sistemin yüzündendir ki, o günlerde kurulan genel valilikler (vice royalties) ile büyük toprak aileleri arasında temel ilişkiler yaratılmıştır. Keza Latin Amerika'daki orduların halktan uzak ve belli bir azınlığa ait olma eğilimi de o günlerden kalmadır.

Güney'in geri kalışı

Aynı dönemde Kuzey Amerika'daki Anglo-Saxon çoğunluklu kolonilerdeki göçmenler ise, geldikleri Avrupa ülkelerinden ayrı ve yeni bir vatan kurmakta idiler. Birbirlerine bu kadar yakın iki toprak parçasında birbirlerinden bu kadar ayrı toplumların kurulması anlaşılması güç bir durumdur. Bunda, bazılarının safdilce söyledikleri gibi «ırksal üstünlük» açıklaması doğru olmasa da, kültür yapısının farklı olmasının, İspanya'ya bağlı kalmanın ve Latin Amerika'yı «sömürülecek bir toprak» saymanın, yeni bir «vatan» yaratma duygusunun bulunmamasının etkileri olduğu ileri sürülebilir. İspanyol - Portekiz soylular Latin Amerika'da kazandıklarını İspanya'ya taşımışlar ve İspanya'ya yatırmışlardır. Hattâ çok sonraları, Latin Amerika'daki bu kolonlar, İspanya yerine İngiltere'ye eğilim gösterdikleri zaman bile, kendi öz topraklarını «vatan» saymamaya devam etmişlerdir.

Kuzey Amerika'ya gelenler içinde, Güney'e gelenler kadar «asker» ve «papaz» var mıydı? Bu bilinmiyor. Ama papazlar ve askerlerle gelen kolonlar, yerli halktan uzak kalmaya ve devamlı olarak kendilerini Avrupaya bağlı saymaya özel bir dikkat sarfettiler. Bu ülkelerdeki zenginler, Kuzeylilerin anavatan Britanya'ya başkaldırdıkları günlerde bile bağımsızlık duygusuna kapılmadılar. Bunun sebebini, toprak fermanlarının «taht»a sadık asılzade ailelerine ve-

rilmesine dayandırmak da doğru görülemez. Zira daha sonraları bu «sadık» yöneticilerin İspanya tahtını bir kenara itip İngiltere ve Holanda ile ilişkiler kurdukları görülmüştür. İspanya'ya karşı harekete geçmeleri bile Kuzey Amerika kolonilerinin Britanya'ya başkaldırmalarından farklı olmuştur. Kuzeyin tersine, İspanya'ya başkaldıran Latin Amerikalı kolonilerin amacı, mevcut yasaklamaları kaldırıp, İngiltere, Holanda ile de ticarî ilişkiler kurabilmelerine izin verilmesi idi. Çünkü Latin Amerika'yı sömüren bu azınlıklar ellerindeki ham maddeleri ve tarımsal malları artık çökmekte olan İspanya İmparatorluğuna satamamakta idiler. Kuzey kolonilerinin bağımsızlıktan ne anladığı ile Latin Amerika'daki azınlıkların bağımsızlıktan anladıkları arasındaki fark daha sonraları iyice ortaya çıkacaktı. Amerika kıt'asının kuzeyinde kurulan federal devlette, iktisadî anlamda da, kültürel anlamda da milliyetçi bir düzen kurulurken, Güneydeki sözde bağımsız devletler kendi başkentlerindeki sular idaresini, otobüs işletmesini, telefon ve telgraf işletmelerini bile yabancılara vermekten çekinmeyeceklerdi (6).

Savaşsız kalan «fatihler» ve kıyıları

Latin Amerika'nın ikinci dönemi, kıyılardan uzak içerilerde kurulan tarım, hayvancılık ve maden işletmelerinin günlerinden çok farklı yerlerde gelişti. Deniz kıyıları ülkelerin hayatındaki tezadları iyice ortaya çıkardı. Tarım ve hayvancılık çiftlikleri ile madenler ülke içinde yerleşime yol açmışken, uluslararası ticaretin hızlandığı 19. yüzyıldan itibaren kıyılardaki yerleşim hızlandı. Uluslararası ticaret gelişmişti ama Latin Amerika ülkelerinin rolü değişmemişti. Bu kez ülke içindeki tarım işletmelerinde çalıştırılan «amortisman-sız üretim araçları peonlar» ın daha fazla çalıştırılmasına başlandı. Ülke içinden sağlanan madenler ve tarımsal mallar yığın yığın kıyılardaki «antrepo»lara taşınmaya başlandı. Peonların üretimleri kıyılardaki antrepolara uğradıktan sonra gemilerle Avrupa, İngiltere ve Birleşik Devletlere taşınmakta idi. Tıpkı hastalanan zenginler ve Avrupa'da okuyan zengin çocukları gibi, Latin Amerika'nın içlerinden gelen madenler ve tarım malları da Avrupa'da biçim alıyorlardı.

Fatihlerin durumu daha acıklı idi. Savaşa savaşa diz çöktürdükleri halkın başkaldıracak gücü de kalmadığı için, fatihler savaş-

(6) John Gerassi, «The Great Fear in Latin America», The Macmillan, New York, 1966, s. 57, 59 - 60, 293, 208, 357 - 60, 367 - 373.

sız kalakalmışlardı. Savaşsız geçen yıllar yüzünden, Lâtin Amerika ordularında II. Dünya Savaşında Avrupada bulunmuş birkaçı dışında savaş görmüş general yoktur.

Bu karmaşıklık içinde son olarak bir de İtalya'dan gelen açık-göz göçmenler çıkmıştır. İtalyan göçmenleri kıyı kentlerinde önceleri ne iş buldularsa kabullenip çalıştılar. Sonraları ise biribirlerini destekleyerek birer birer antrepoları ele geçirdiler. Antrepoların eski günlerdeki görevleri sadece «depo»luk idi. İtalyanlardan itibaren antrepoların çevresinde ticaret burjuvazisinin gelişmesi başladı. Böylece topraktan ayrılmayan *peonlar* kendilerine ikinci bir «efendi» daha buldular. Peonun değişmez sanılan biricik efendisi olan aristokrasi ise, karşısındaki «çetin ceviz» le baş edemeyeceğini, az sonra, anlamak zorunda kaldı.

O günlerden beri de Amerikalı siyasal bilimciler Latin Amerika ülkelerindeki siyasal partileri sadece ikiye ayırma geleneğini sürdürdüler: kentlerdeki ticaret burjuvazisinin «ilerici» liberal partileri; ve aristokrasinin «muhafazakâr» partileri. Ticaret burjuvazisinden çıkan «liberaller» ile, aristokrasiden çıkan «muhafazakârlar»ın peona karşı tutumları aslında farklı değildi ve peon hem liberalleri hem de muhafazakârları birleştiriyordu.

Yeni çıkan ticaret burjuvazisinin liberalleri ile toprak aristokrasisinin muhafazakârları arasında çatışmalar, ülkedeki sosyal yapıyı değiştirmek için değil, bu mevcut sosyal yapıda kimin egemen olacağı konusu için ortaya çıkıyordu. Liberallerle başedemeyeceklerini anlayan muhafazakârlar, İngiltere ile ittifak peşinde koşan ticaret burjuvazinin karşısında yenik düştüler. Liberallerin ardına destek olan İngiltere açıkça asker gönderecek kadar ileri gitmekten çekinmiyordu. Bu çok uzun ve karmaşık hikâyeleri ele almak bizim işimiz değil. Biz sadece Latin Amerikalı bazı aydınların acı bir alayla dolu şu sözlerini nakletmekle yetiniyoruz :

«İspanya, Latin Amerika'ya toprak aristokrasisini ve düzenini getirmiştir. Aristokratlar İtalyanları getirdiler: Buenos Aires, Montevideo, Lima'nın başkenti Callao bunların merkezi oldu. İtalyanlarla birlikte oligarşiler kuruldu. Oligarşiler, eskinin aristokrasileri ile baş edemeyince Latin Amerika'ya, Anglo-Saxonları getirdi...»

Tatht, taht'a sadık asilzadeler, bunlara sadık askerler, ve din kurumu arasındaki ittifak; liberal ticaret burjuvaları ve Anglo-Saxonlar karşısında tutunamadı ve kendi arasında parçalandı. Askerler ve kilise «Sezar'ın kuvvetini gücendirmemek için» yeni düze-

ne ayak uydurdu. Sonunda, aristokrasinin onurunu kurtarmak için tespit edilen bazı şartlarla iki taraf anlaşdı. Düzenin değiştirilmesi ve tarafların birbirlerinin kurulu çıkarlarına dokunmamasını hedef tutan anlaşma şöyle özetlenebilir:

Ticarette, İspanya'dan gayri ülkelerle ilişkiler kurulması ve İspanya'ya karşı bağımsızlık ilân edilerek, ticaret olanaklarını yasaklayan hükümlerin kaldırılması kabul edilecektir. Ancak bundan öteye; ülkenin iç yapısında değişiklik yaratacak konularda bir yeni şart ileri sürülmeyecektir.

Burada sözü edilen «yeni şart»ın kapsamında toprak düzeninin değiştirilmesi bulunuyordu. Ancak, toprak düzeninin değişmesini gerekli kılacak bir durum ortada yoktu. Latin Amerika'da kurulan ticaret burjuvazisi «komprador» bir burjuvazi olduğu için, Avrupa toplumlarında görülen feodal kuvvetlerle burjuvazi arasındaki çatışma zaten söz konusu olmaz, olamazdı. Gerek Batılı Marxist olmayan siyasal bilimcilerin Latin Amerika üzerine kurdukları kalkınma ve kültür değişimi modellerinin, gerekse Marxistlerin Latin Amerika'daki devrim şartları üzerine ileri sürdükleri görüşlerin, bu ayrımı gerektiği önemde ele almadıkları için yarım olduklarını ileri sürenler çoktur (7).

Caudillos : «İyi haydutlar»

Kentlerdeki ekonomik hayatın kırsal bölgelere doğru etki alanını yaymaya başlaması yüzünden 19. yüzyıl geniş «peon» kitlesi için yeni güçlükleri haber veriyordu. Kentlerde başlayan burjuva önderliğindeki yenileşmeler ülke içlerindeki yoksulluğu görmezlikten geliyordu. Halk, yoksulluk ve adaletsizliğin geniş kitlelerce hissedilir hâle geldiği yıllarda yönetime karşı çaresiz ve bilinçsiz şekilde ayaklanmaktaydı. «Caudillos» denilen «merhametli haydutlar» bu dönemlerde ortaya çıkan eli silâhlı, «İsa» yürekli ve basit köylülerdi çoğunlukla. Köylü efsanelerinde hep yakışıklı, iri-yarı ve bileği kuvvetli yiğitler diye anlatılan «caudillos» tipi, İspanya İspanyolcasından farklı bir İspanyolca'dan gelen bir kelime ile adlandırılıyordu ve «iyiliksever haydut» demektir.

Köylü çıkışlı bu «haydutlar» sadece içerdeki zalim iktidarlara karşı ayaklanmaları yönetmekle kalmamışlardır. Jose Gervasio Ar-

(7) Bkz. : Ünsal Oskay, «Azgelişmişlerin Siyasal Sorunları», KİM dergisi, Sayı : 485, 86, 87., Kasım, 1967.

tigas yüzelli yıldır Latin Amerikalı köylülerin efsanelerinde yaşayan bir «caudillo»dur. İngiltere'ye karşı, Portekiz'e karşı, İspanya'ya karşı birçok bağımsızlık ayaklanmalarını yönetmiştir. «Caudillos» tipinin çıkışından beri bütün «merhametli haydutlar»ın «pir»i sayılan Artigas dış yabancılara karşı savaşları ile tanınır. Ama Artigas'tan sonra gelenler, dış düşmanın belirsiz hâle geldiği günlerde yaşadıkları için, daha «talihsiz» bir mücadele yürüttüler. Bu sonraki «merhametli haydutlar»ın hayatları siyasal aldanmalarla doludur.

Latin Amerika'da başkan seçimi çok eskidir. Ama başkan seçiminde kullanılan sandıklardan kimin çıkacağını ne halk bilir, ne de sandıkların kendileri. Sandıktaki oylar ne olursa olsun oturduğu koltuktan kalkmak istemeyen, veya kalkması bazı çevrelerce istenmeyen başkanlar sandık hileleri yapıyorlardı. Hileli seçimlerde burjuva çıkışlı liberallerin adayı ile toprak aristokrasisinden çıkan muhafazakârların adayı arasında büyük mücadeleler olurdu. İşte bu durumlarda, hangi tarafın adayı uzun süredir iktidarda bulunuyorsa halk o'na öfkelenmişti için, karşı taraf gidip «caudillo»lara başvururdu. Halktan gelen basit ve saf yürekli «caudillo»lar, aslında düzene karşı duydukları öfke ile defalarca diktatörlerin, başkanların devrilmesine önayak olmuşlardı. Ancak gelen gideni arattığı için, «caudillos»ların aldatılması sürüp gitmiştir. Amerikan siyasal bilimcilerinin dedikleri gibi, ne gelenden, ne de gidenden birşey bulamayan «caudillo»lar, bu geçen süre içinde sadece işlemesi duran seçim mekanizmasını yeniden ölü noktadan aşırıtan «party boss» olup çıktılar. İktidarı muhafazakârlardan alıp liberallere, liberallerden alıp muhafazakârlara veren «caudillo»lar, kendi ıstıraplarını yaratan düzenin değişmesine kimsenin yanaşmadığını görmüş olsalar bile, ülkesinin kaderine etken olamayacak kadar cahil bırakılmış bir kitleden geliyorlardı (8).

Bugünkü sorunlar

Toprak düzeni eski «conquistadores» günlerinin etkilerini taşıyan Latin Amerika'daki yirmi ülkenin hepsi bir arada sayılırsa dış ticaret gelirlerinin yüzde 80'den fazlası hammadde satışından gelmektedir. İthal malları fiatları ile ihracat malları arasındaki aleyhte ikili fiat değişimi yüzünden bütün az gelişmişlerin gördükleri zarar Latin Amerika ülkeleri içinde önemli sorundur. Bu yüz-

(8) John Gerassi, «The Great Fear in Latin America», sh. 27.

dendir ki birçok Lâtin Amerikalı iktisatçı, teknisyen ve her görüşten devlet adamı, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ile yapılan toplantılar sırasında, «*bize yardım edeceksiniz, yardım verip bizi çeşitli yükümlülükler altında koyacağınız, dünya ticaretindeki durumun iyileştirilmesine yardımcı olun*» demektedirler.

Dış gelirlerin, belli başlı bir-iki kalem malın ihracına bağlı bulunması, ve bu malların alıcılarının da bir-iki ülkeden olması ise başka sorundur. Gelir dağılımındaki adaletsizlik, millî ekonominin toplum yararından çok, «türedi» gruplarca kullanımı ise en acı sorundur. Örneğin; Türkiye'deki adam başına millî gelirin dört katına yaklaşan Venezuela millî geliri, ülkedeki çocuk ölümünün binde 161 olmasına engel olamamaktadır. Yüz çocuktan ilkokul bitirebilenleri ise 3,4 kadardır.

Şili, Bolivya, Meksika ve Peru ihracatlarında madenler önemli bir yer tutarlar. Maden fiatlarının son on yıl içinde yüzde 50'ye varan düşmeler göstermesi; kahve, kakao, muz, et, bakır yün ve şeker fiatlarındaki düşmeler hep ileri sürülen sorunlardır.

Diğer yandan Latin Amerikalı maliye memurlarının belirttiği gibi, devlet maliye sistemleri de bozuktur. Ülke ekonomisi içinde yabancı şirketlerin önemli rol oynaması, şirketlerin tam vergi vermemek için nüfuzlarını kullanmaları maliye sisteminin bozukluklarından başlıcalarıdır.

Başkanlığa gelmeden önce Kennedy'nin yaptığı konuşmalardan umutlanan Latin Amerikalı devlet adamları, dürüst teknisyenlerinin ve iktisatçılarının sözlerine uyarak, «İlerleme İçin İttifak» toplantılarında «kredi yerine fiat düzeltmesi»... «yabancı sermaye yatırımlarını yerine, kamu kredisi»... «şartlı krediler yerine şartsız krediler» şeklinde üç teklif savundular. Ancak 1963 yılında Amerikan Dış Yardım Örgütü'nün (AID) yardım politikası değişti. AID'nin genel başkanı David Bell'in 23 Ekim 1963'te Pittsburgh'da yaptığı bir konuşma Amerika'nın, dış yardım alanında Amerikan ekonomisinin yararlarını önde tutmaya açıkça karar verdiğini açıklamıştır.

Banka sistemlerinin bozukluğu yüzünden Latin Amerika ülkelerindeki iç kredi imkânları da büyük ölçüde yabancı sermaye şir-

(9) David E. Bell, «The Impact of Foreign Aid on the American Economy», Department of State Bulletin, XLIX, No. 1274., Bkz. : David A. Baldwin, «Foreign Aid and American Foreign Policy - A Documentary Analysis», sh. 188-90, Praeger, New York, 1966.

ketlerince kullanılmaktadır. Çoğunluğu yarı-mamul üretimi için kurulan bu şirketler karşısında, bankalar millî sanayicileri tercih etmemektedirler. Yabancı şirketlere ve ülkedeki «tefeci» tüccarlara kredi açan ve millî sanayicilere yüz vermeyen bankalar 1962'ye kadar yüzde 75 oranında kâr elde ediyorlardı. Şimdi bu gayrimillî tutumlu bankacılık sistemi yüzünden banka kârları, yıllık yüzde 100'e ulaşmıştır (10).

John Gerassi'nin belirttiğine göre toplam nüfusu 200 milyon olan Latin Amerika'daki 100 milyona yakın köylü kitlesinin 80 milyonu «başkalarının toprağında ve para ile ödenen ücret almaksızın» çalışmaktadırlar. Öyleyse nasıl yaşıyorlar? Gerassi'nin açıkladığına göre, köylülerin topraksız çoğunluğu büyük toprak sahiplerinin tarım işletmelerinde çamurdan kulübeciklerde yaşamaktadırlar. İşletme sahibinin toprağı üzerinde, peon'lara yaptırılan kulübeler gene toprak sahibinin malı sayılmaktadır. Çiftliklerde peon'ların yiyecek, sigara ve diğer ihtiyaç maddelerini bulabilmeleri için kantinler kurulmaktadır. Bu kantinlerde en ucuzundan uyuşturucu maddeler de satılmaktadır. Alış-verişte peon'un yaptığı ödeme, peon'un farazi ücretinin belli bir kısmının ücretten silinmesi şeklinde yapılmaktadır (11). Gerassi, kantine yapılan ödemelerin ücretin yüzde 70'ini bulduğunu ileri sürmektedir. Bu tip tarım işletmelerinde peon, karısını ve çocuklarını çalıştığı yere getirememektedir.

Tarım alanında bir başka tarz çalışmada ise, çiftlikte çalışan peonlara belli bir miktar bahçelik ve kulübenin kullanma hakkı verilmekte; peon'a karısını çağırma hakkı da tanınmaktadır. Ama bu ikinci tarzda, toprak sahibine geçgündüz çalışan peon kendi toprağına bakmamaktadır. Toprağını karısına ve çocuklarına bırakan peon, ağanın toprağında ve hizmetinde çalışmaktadır.

İstatistik bilgiler

Gerassi'nin, tam Castro—Kennedy çekişmeleri sırasındaki UNESCO istatistiklerine atfen verdiği bilgiler dikkat çekicidir toplam nüfus içinde 100 çocuktan ilkokula kayıt olabilenlerinin sayısı 49, ikinci sınıfa geçebilenlerinki 38, ilkokulu bitirenlerinki ise sadece 7'dir.

(10) Gerassi, a.g.e., (Conditions and Realities bölümü).

(11) Gerass, a.g.e., (Conditions and...).

Toprakların yüzde 71,6'sı nüfusun yüzde 1'inin elindedir. İş satları «batan gün... doğan gün» diye ayarlanmaktadır. «*El rinon de la aligarquia*», yani «*lütuşkâr oligarklar düzeni*»nde ağasından, çiftlik kâhyasından şikâyetçi olan köylünün, bazı ülkelerde, gideceği mahkemeler de, gene belli ölçülerden aşağı toprak sahibi olmayan ağaların jüri olduğu mahkemelerdir. Adalet cihazının adaletsizliği köylüler için genel bir derttir.

Difteri, tifo, çiçek, menenjit ve hattâ veba devletlerin resmî kayıtlarında yer alan ve sık tekrar eden salgın hastalıklardır. Paraguay'da her 2000 kişiden biri vebalıdır. Gerassi'nin iğneleyici bir dille söylediğine göre, «resmî kayıtlarda 1950 - 1960 döneminde kullanma suyu imkânlarındaki artış 21 milyon kişilik olmuşsa da, aynı dönemdeki nüfus artışı 30 milyon olmuştur.»⁽¹²⁾. Toplam kent nüfusunun yüzde 40'ı (40 milyon) ve kırsal nüfusun yüzde 86 sı kullanma ve içme suyundan yoksundur.

Normal bir insan için 2400 büyük kalorilik bir beslenme gerekmektedir. Ancak Latin Amerika ortalaması 1200 kaloridir. Şili'de ise 500 kaloridir. Aynı Şili'de çocukların yüzde 10'undan fazlası iki yaşına gelmeden ölmektedir. Şili'de peon'lar, bir çiftlikte çalışmaya başladıktan sonra altı yıl geçmeden karılarını yanına çağırılmamaktadırlar⁽¹³⁾. Şili'de toprakların fakir olduğu «Coquimbo» bölgesinde bazı yıllar keçiler bile açlıktan ölürken, 1950 - 1960 dönemindeki nüfus artışı 1,6 milyon olmuş; nüfus 8 milyona yaklaşmıştır!

İki Kennedy...

Şimdiki Başkan Johnson'un tersine Latin Amerika'da çok sevilen eski Başkan Kennedy, Latin Amerika ile gençliğinden beri ilgilenen bir aydın ve politikacı olarak, Latin Amerikalılara büyük ümit vermiş bulunuyordu.

Eski dışişleri bakanı Dulles'la yaptığı bir polemikte Latin Amerika'nın durumunu kesin bir açıklıkla ortaya koyan Kennedy'nin genç bir senatörken ileri sürdüğü görüş ilgi çekicidir:

«...Moskova ve Pekin'in yönettiği biçimdeki emperyalizme karşı mücadeleden samimi olduğumuzu savunmamız ve başkalarını buna inandırabilmemiz için dış politikamızda idealist bir yol izleme-

(12) Gerassi, a.g.e., (Conditions and...).

(13) Gerassi, a.g.e., (Conditions and...).

liyiz. Bu söz, dış politikamızın güdücü ilkesi idealizm olsun demek değildir. Halkımız dünyanın bencil olmayan halkları arasında ve başta yer alan bir halktır. Devletimizin dış politikasını da bencilikten kurtarmamız gerekmektedir ve bu mümkündür.» (14).

Kennedy'nin «heyecanlı» günlerinde söylediklerini duyan, okuyan Latin Amerikalılar üniversitelerde özgür bir öğretimin başlaması; oligarkların devrilmesi, siyasal iktidarların demokratlaşması, ve Stroessener, Duvalier, Somoza, Ydigoras gibi diktatörlerin yıkılması için Amerika'nın yardım edeceğini düşünmeye başlamışlardı. Romantik aydınlar Amerikan dış yardımlarının kesileceğini, böylece oligarklar düzeninin ve diktatörlerin ayakları altındaki tabanın kayacağını umuyorlardı.

Etrafına yaymasını bildiği «barış, adalet ve insancıl eğilimli kişilik» hâlesi ile iktidara gelen Kennedy'nin, umulanların tersine diktatör, demokrat, ılımlı - sağcı, ılımsız - sağcı ayrımına bakmadan, kendisini «anti-komünist» olarak ilân eden her yönetime yardıma devam ettiği görülmüştür. Latin Amerikalı aydınları ve sosyal demokratları ilk uyandıran «Üç Sayılı Kararname» (Means Number: 3) oldu: askerî ve iktisadî yardımlarda bir değişiklik yapılmayacaktı!

«İlerleme İçin İşbirliği» kuruldu. Teşkilâta Frondizi gibi reformcu olmayanlar; Venezuela başkanı Betancourt gibi reform demogogları; Somoza ve Beltran gibi anti-reformistler girmiş, ve bundan genç Kennedy alınmamıştı. Ama Latin Amerikalı burjuva reformcuları kırgınlığa uğradılar. Aynı günlerde «İki Sayılı Tedbirle İlgili Kararname» çıkarıldı ve ardından Küba'nın ablukasına karar verildi. Bu henüz sadece ekonomik bir ablukaydı. En sonra da, ekonomik abluka yetersiz bulundu. Küba'nın açıkça işgaline karar verildi: «Bir Numaralı Tedbirlerle İlgili Kararname»nin uygulanması başlandı. Ancak, birdenbire tutum değiştiren Kennedy, Küba'nın işgalinden, karantina altına alınmış bir Küba görüşüne kayd: savaşın kıyısından dönülmüştü.

Daha sonraları ise Latin Amerikalılar arasında, Kastro'ya, umduğu ölçüde düşmanlık duyulmadığını gören Kennedy, Gerassi'ye göre, tutum değiştirmeye başlamıştı. Latin Amerika'daki yeni akımlar karşısında daha rasyonel bir dış politikaya dönmeye çalışan

(14) J. F. Kennedy, «Foreign Affairs», July, 1957, Dışişleri Bakanı Dulles'in bir yazısına cevabî makalesi.

Kennedy, büyük saygı gösterdiği Fransız gazetecisi Jean Daniel'i Kastro'ya göndermiş bulunuyordu. Gerassi'nin ileri sürdüğüne göre Kastro'ya ve Kübasına yaşama hakkı tanınacak, buna karşılık Kastro'dan diğer Latin Amerika ülkelerindeki devrimci hareketleri desteklememesi istenecekti. Jean Daniel, bu teklifler karşısında Kastro'nun ilk görüşlerini araştıracaktı (15). Kennedy'nin, etrafındaki uzmanların tavsiyelerine uyarak Latin Amerika'da barışçı ve kalkınmacı yollarla istikrar sağlamanın tek yol olduğunu anladığını ileri süren Gerassi, Johnson iktidara gelince eski; bilinen sert tutuma dönülmeye başlanıldığını belirtmektedir.

Latin Amerikan ülkelerindeki iktidarların sosyal reformculuktan kaçınmaları ve ülkelerdeki iktidarların dış kuvvetlerce böyle bir yola zorlanmamaları bu ülkelerdeki problemlerin çözümlenmeden öyle durmasına yol açmaktadır. *Tad Szulc*'un dediği gibi, «*demokratik sol partilerin olmayışı, yüzünden, siyasal hayatla, her ikisi de muhafazakâr tutumlu olan değişik isimli iki parti hâkim olmaktadır. Bu durum ise ihtilâller için gereken şartları hazırlamaktadır.*» (16) Gerçekten Latin Amerika ülkelerindeki çok farklı sosyal grupların şimdilerde düzene karşı tutum takınmaya başlamalarının başlıca sebebi «demokrasi imajının çok yanlış şekilde sunulması»dır. Milliyetçilik akımı bile geleneksel amaçlardan ayrılmış ve dış politikadan ülke içindeki sosyal reform gereklerine kadar «yeni» amaçlar edinmeye başlamıştır. Latin Amerika'nın değişen şartları bununla da kalmamaktadır. Aydınlar, eski günlerin «uslu kalem efendileri» olmaktan çıkmışlar, sosyoloji profesörü *Edward Shils*'in dediği gibi, «*kendi sınıfları ne olursa olsun halkın sorunlarına eğilen düşünürler*» hâline gelmeye başlamışlardır (17). Gençlik ise «*her olayda sokağa döküldüğü halde halkın sevdiği ve saydığı bir kitle*» olmuştur (18).

«Batılı olmayan aydın» kitleleri

Az gelişmişler içinde belli bir gelişme düzeyine varanlarda «Batılı olmayan aydın» kitleleri diye yeni bir kitle ortaya çıkmaktadır.

(15) Gerassi, a.g.e., sh. 414 (Castro Vs. The U. S.)

(16) Tad Szulc, «*The Winds of Revolution*», sh. 298, Praeger, New York, 1964.

(17) Edward Shils, «*The Intellectuals in Political Development*», Bkz.: J. H. Kautsky, «*Political Change in Underdeveloped Countries*», sh. 211, John Wiley and Sons, New York, 5th ed., 1965.

(18) S. Walter Washington, «*The Students*», Bkz.: Tomasek, «*Latin American Politics*», sh. 115, Anchor, New York, 1966.

Bu ülkelerde okuma ve öğrenim görme olanağı bulanlar, kendilerini değişik şartlar karşısında bulmaktadırlar. Batılı ülkelerin siyasal bilimcileri «Batılı olmayan aydın: non-western intellectuals» dedikleri bu aydınların ortaya çıkışlarını, aldıkları kültür ile yaşadıkları ülkedeki halkın değerleri arasındaki uyumsuzluğa bağlamaktadırlar. «Batılı olmayan aydın» deyiminde bir küçümseme anlamı yoktur. Keza «batıya karşı olan aydın» anlamında kullanılan bir deyim olmadığını da belirtmek gerekir. «Batılı olmayan aydın»ı belirleyen, ne Batıya düşmanlığıdır, ne de Batılı aydından geriliği. Belirleyici faktör, bu aydınların bir yanıyla eskiye, bir yanı ile yeniye bağlı olan toplumlarda yaşamakta olmalarıdır. Batılı olmayan aydınlar bu ortam içinde ya kendi toplumlarına yabancılaşmak, ya da toplumlarında yapısal bir değişiklik yapılmasına önayak olmak zorunluğu duymaktadırlar.

Prof. Harry J. Benda'nın belirttiği gibi, «Batılı olmayan aydınlar, toplumları içinde kesin ve belirli bir sınıfsal ilişki içinde bulunmamaktadırlar.» (19) Benda'ya göre; bu durum, batılı olmayan aydınların sınıfsal sorunlardan çok, genel anlamda toplumsal sorunları önde tutabilmelerine yol açmaktadır. Toplumun geleneksel yapısına ve bu *var olan yapı'nın* yansımaları olan değerler sistemine karşı çıkan *Batılı olmayan aydınlar* kitlesi, *ülkelerindeki sorunlarla, ülkenin dış dünya ile ilişkileri arasındaki bağlantıları da değiştirmek* ihtiyacını hissetmekte ve düşünmektedirler. Prof. Benda, her iki açıdan da belirtilen Batılı olmayan aydınlara ilk örneğin Osmanlı İmparatorluğunda ortaya çıkan *Genç Türkler* olduğunu ileri sürmektedir. Hem kendi toplumlarının o günkü durumundan, hem de ülkelerinin dış dünya ilişkilerinden hoşnut olmayan Jön Türklerden söz eden Benda şöyle demektedir:

«Jön Türkler hareketinin en önemli yanı, dünyaya bakarlarken devletlerine ve milletlerine eşit davranılmadığı inancına varmaları olmuştur.» (20).

Benda, giderek, Kemal Atatürk, Nehru, Nkrumah, Burgiba, Francisco Madero, Nasır, Ne Win (Burmali) gibi reformcuların da sınıfsal sıkı bir ilişkiden yoksun olmalarındaki avantajlı duruma işaret etmektedir. Bu liderlerin anladığı milliyetçilik, Batılı olmayan aydınlarda görülen milliyetçilik anlayışının başlangıcı olmuş-

(19) Harry J. Benda, «Non-Western Intelligentsia As Political Elites», Bkz.: Kautsky, «Political Shange...», sh. 235-251.

(20) Benda, a.g.m.

tur. Bu milliyetçi anlayışın, ideolojik bir bütünlüğe sahip olmasa da, en belirgin özelliği, kendi anlayışına uygun bir halkçılık eğilimi taşımasıdır.

Batılı olmayan aydınların bir kısmı, aldığı Batı kültürü ile, toplumu arasındaki çelişkiyi çözümlemek için kendisini güçsüz hissedip ileri ülkelerde yaşamaya karar verirken, bir kısmı da bir çok güçlüklerle katlanarak toplumun yapısını değiştirmekten başka çare olmadığına inanmakta ve toplumunun en radikal unsurları arasında yer almaktadırlar. Ancak bu ikinci tip aydınların toplumun en huzursuz kitlesi olduğunu da belirtmek gerekir. Bazı Amerikan siyasal bilimcileri bu aydınların huzursuzluklarını açıklarken ilk bakışta akla yatkın görünmeyen sözler de etmektedirler. Örneğin Prof. Shils'e göre «az gelişmiş ülkelerde aydınların halkçı ve toplumcu eğilimlerinin nedeni insancıl duygulara sahip olmaları... kültür farklılıkları... toplum içinde kendilerine otorite tanınmasını istemeleri»; toplumcu olmalarının başlıca nedeni de «milliyetçi eğilimleri»dir (21). Prof. Shils daha sonra da halkçılık ve toplumculuk duygusu taşıyan aydınların özel sektörden çok kamu sektöründe görev almak istediklerini, böylece halkın sorunları ile daha yakından ilgilenebildiklerini belirtmektedir: *Kâr üzerinde iş yapan tacir ve iş adamı tipi aydınların gözündeki heroik bir hayattan uzak karakterlerdir. Çünkü bunlar benciliklerinden ayrılmış, fedakârlık yapacak durumda olmayan, buna alışmamış kimselerdir. Aydınlar halkın durumunu da hesaba katınca, toplumu ancak kendilerinin düzeltebileceklerine inanmaktadırlar.* (22)

«Üniformalı aydınlar»

Aydınlar için söylenenleri subaylar için de söyleyenler vardır. Batı Berlin Üniversitesinde Milletlerarası İlişkiler okutan Prof. Richard Lowenthal'e göre, Batı toplumundaki subaylar ile az gelişmiş ülkelerdeki subaylar farklıdır. Az gelişmiş ülkelerdeki subayların bireyci değil, toplumcu eğilimlere sahip olduklarını ileri süren Lowenthal, «bu ülkelerdeki subayların büyük bir kısmı sosyal kökenleri ve dünya görüşleri yönünden sivil aydınların bir uzantısı gibidir... halkın yoksulluğuna karşı, ülkenin geriliğine karşı ilk tep-

(21) Shils, «The Intellectuals...», Bkz. : Kautsky, «Political Change...», sh. 211.

(22) Shils, a.g.m., Bkz. : Kautsky, «Political Change...», sh. 212.

ki gösterenler bunlardır» demektedir (23). Lowenthal'e göre subayların Batı kültürü ile temas kurabilmeleri, hattâ bu ülkelere gidip değişik bir kültür ortamı içinde bulunmuş olmaları başlıca etkendir.

«Üniformalı aydınlar»ın bu duyguları, özellikle açık istilâ düzeninde oluşmakta; ülkeyi işgal altında tutan dış kuvvetler «üniformalı aydınlar»ın uyanmasına sebep olmaktadır. Kurtuluş savaşlarını bitirdikten sonra ise «ülkedeki modernizasyonunun başarılıp başarılmaması» en önemli uyarıcı olmaktadır. Kurtuluş Savaşı sonunda sivil yönetime geçilince, «üniformalı aydınlar» işleri izlemeye başlamakta, ve umutları kırıldığı zaman «bu işi biz yapabiliriz» demeye başlamaktadırlar. Hoşnutsuz durumdaki halk kitleleri ile kurtuluşu gerçekleştiren «üniformalılar» arasında, bu umutsuzluk yüzünden köprüler kurulmakta; radikal, hattâ devrimci yenileşme hareketlerinin öncülüğünü yüklenmeleri bile söz konusu olabilmektedir (24). İşte bu şartlardadır ki; toplumdaki çeşitli sosyal grupları devrimci dönüşüm çerçevesi içinde toplayan akım «milliyetçilik» olmaktadır. Kautsky'ye göre «komünikasyon olanakları bile gelişmemiş toplumlarda, milliyetçilik, çeşitli sosyal grupları bir araya getirmeye yaramaktadır.» (25). Ayrıca bu şartlarda ortaya çıkan «milliyetçilik» anlayışı yeni bir milliyetçilik anlayışı olmaktadır. Kautsky'nin belirttiği gibi, bu yeni milliyetçilik akımının, siyasal özü aşıp, ekonomik bir öz kazanabilmesi de büyük bir olasılık içindedir: «siyasal bağımsızlığa rağmen ekonomik yapının ve dış ekonomik ilişkilerin değiştirilememesi yüzünden, bu yeni milliyetçilik hareketleri ekonomik bağımsızlık istemekte... eski tip milliyetçilik hareketlerinden ayrılmakta»dır. (26)

Prof. Benda'ya göre ise, bu safhadan sonra iktidara geçecek olan askerlerin reformları gerçekleştirebilmeleri için önce dışa karşı siyasal bağımsızlık elde etmeleri, sonra da «eğer sosyal reformları yapıp, sosyal ve ekonomik yapıyı devletçi yollardan değiştirmek istiyorlarsa, izlenecek ekonomik kalkınma modelinde kendi iktidarlarına rakip olacak ekonomik güçlerin ortaya çıkmasını önlemeleri gerekmektedir.» (27)

(23) Richard Lowenthal, «The Points of the Compass», Bkz. : Kautsky, a.g.e., sh. 337.

(24) Lowenthal, a.g.m.

(25) J. H. Kautsky, «An Essay in the Politics of Development», Bkz. : Kautsky, «Political Change...», sh. 39.

(26) Kautsky, a.g.m.

(27) Benda, «Non-Western Intelligentsia...», Bkz. : Kautsky, a.g.e., sh. 243.

Tersine, kurtuluş sonrasında başa geçen «sivil yönetimin yukardan aşağıya inen reformculuğa başlaması halinde ise subayların hareketi durmakta ve subaylar sivil yönetimin başlattığı reform hareketlerinin destekçisi olmaktadır.» (28)

Darbelerin Dinamiği

Latin Amerika ülkelerindeki 1935 - 1964 döneminin başarılı 56 darbesini gözden geçirmek, şimdiye kadar belirtilen görüşlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. 1935 - 1964 döneminde her yıl bir, iki veya üç darbe olmuştur. Oysa 1938 - 42 döneminde her yıl ancak bir darbe yapılmıştır. İktisatçılara göre bu dönem, kendinden önceki ekonomik kriz sırasında duyulan hoşnutsuzluklardan sonra gelen nisbî bir ferahlama dönemidir. Darbe şartlarının hafiflemesini bir buna bağlamak doğru olmasa da, belli başlı sebeplerden biri kabul edilebilir.

Latin Amerikan ülkelerindeki 1935 - 1964 dönemi darbelerini inceleyen Martin C. Needler (29) önemli bir noktayı belirtmekle işe başlamaktadır: *darbeciler, darbe yapmak için kendi aralarında anlaşmaya vardıktan sonra hemen harekete geçmemekte, günümüzün şartlarına daha uygun olarak, sivillerden kimlerle işbirliği yapabileceklerini araştırmaktadırlar. Darbeden sonra işbirliği yapacaklarını seçmek için, bildikleri, tanıdıkları arasında yoklamalara girişirler. Politikacılardan da «adam» edinmek isterler. Politikacılar daha çok darbeden sonra, darbenin meşruluğunu halka anlatmak için kullanılmaktadırlar. Bazan da bunun tersi olmakta ve siviller orduyu kullanmak istemektedirler. Bazan da herşey tamam olduğu halde, darbeye hazırlanan askerler ve siviller darbeyi ertelemeye karar verirler: darbe için iç şartlar olgunlaşmış sayılsa bile, bu gibi durumlardaki erteleme, dış şartların olgunlaşmamış bulunması'na bağlanmaktadır.*

Bazı durumlarda ise çok daha ilginç değişkenler işe karışmaktadır: «*her generalin aynı zamanda önemli bir siyasî olduğu*» bu ülkelerde, askerler ile sivil yönetim arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanmak isteyen dış kuvvetler de işin içine girmektedirler. Ordunun belli bir bölümünün reformcu başkana destek olmaya ka-

(28) Lowenthal, «The Points of the Compass», Bkz.: Kautsy, a.g.e., sh. 337 - 38.

(29) Martin C. Needler, «Political Development and Military Intervention in Latin America», Bkz.: The American Political Science REVIEW, V. LX, September, 1966.

rar vermesi, reformcu başkanın kuvvetlenmeye başlaması Latin Amerika'da büyük yatırımları olan şirketleri ve bu şirketleri koruyacağını açık açık ilân etmekten çekinmeyen dış kuvvetleri harekete geçirir. Ordunun bir başka bölümü de, reformcu başkanın karşısına çıkar. Kezâ; siviller arasından bir bölüm de askerlerin «vatan sevgisine seslenmek için» harekete geçer. Needler'in belirttiği gibi, bu durumda izlenen en genel hareket tarzı «*sol gösterilerin başıboş bırakılması, hattâ kışkırtılması*»dır. İşler iyice çığrından çıktıktan sonra «düzeni korumaya adanmış kuvvetler» hem sol'u, hem de reformcu başkanı sustururlar. Bu arada sivil ve askerî reformcu kadrolar dikkatle ayıklanmaya başlanır.

Son yıllarda darbelerin *daha çok sağ eğilimli olmaları* dikkati çekmektedir. Bunun nedenini araştırmadan önce, beş-on yıl önceki günlerdeki reformculuk ile, şimdiki reformculuk anlayışlarının farklı olabileceklerini gözönünde tutmak gerekir. Needler'in sınıflamasına göre *reformist, beyaz* (kansız başarılan), *anayasacı hükümetlere karşı yapılan, ve seçim önündeki üç ayda veya hemen seçim ardından gelen ilk üç ayda yapılan darbelerin* dağılımı aşağıdaki tabloda sunulmaktadır:

Darbelerin türleri	1935—44		1945—54		1955—64	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Toplam	16	100	22	100	17	100
1 — Reformistler	8	50	5	23	3	17
2 — Beyazlar	13	81	15	68	6	33
3 — Anayasacı hükûmete karşı olan	2	12	2	32	9	50
4 — Seçim önündeki veya sonundaki ilk üç ayda olanlar	2	12	7	32	10	56

Son yıllarda geriye dönük darbelerin artması —veya devrimci darbelerin azalması— na paralel olarak, darbelerde gitgide daha fazla kan dökülmeye başlandığı görülmektedir. Hükümetlerin, başkanların, hattâ çalışma, maliye, ticaret bakanı gibi iktisadi işlere bakan bir tek bakanın bile işçi konularında, dış ticaret konularında alışılmışın dışına çıkması hemen geri eğilimli darbelere yol açmaktadır. Öyle ki; çok ılımlı bir reformist tutum bile, ilerde halk-

ta yenileri için bir umut yaratacağı için, tepkilere yol açmaktadır. Peron'u diktatör diye ilân eden Arjantin ordusunun generalleri ve amiralleri aslında, Peron tarafından izlenen *dış ekonomik ilişkileri yeniden düzenleme* ve elyordamı ile tespit edilen *halkçılık politikası*'ndan ürkmüşlerdir. Peron'dan sonra gelen Frondizi, oligarkların hiçbir tenkidine uğramadığı gibi, diktatörlükte Peron'u kat kat geçti. Needler'in belirttiği gibi: «Peron iktidar yıllarında adam öldürmemiş, yukarı düzeydeki siyasal rakiplerine hapis cezaları vermekle yetinmişken, Frondizi —görünürde sivil başkandı— iktidarının ilk gününden itibaren çok sayıda insanı mahkemesiz öldürtmeye başlamıştı.» (30).

Latin Amerika'da eski «conquistadores» geleneğini sürdüren generallerin «*kuvvetli sivil hükümetlerden hoşlanmadıklarını*» ileri süren Needler, kuvvetli hükümetlerden, veya mevcut hükümetlerin, halkla dost olup, geniş kitlelerden destek bulmaya başlamasından rahatsız olan askerî liderlerin, «*halkçı eğilimleri ortaya çıkan hükümetlere karşı harekete geçmekte geç kalmadıklarını*» da belirtmektedir. Needler'in ilgi çekici bir başka görüşü de, «*kuvvetli sivil hükümetlerden çekinen askerî liderlerin sadece reformculuğun başarı kazanabilme olasılığından değil, bizatihi hükümetlerin kuvvetlenmesinden de rahatsız oldukları*»dır: Kuvvetli hükümetlere oranla, zayıf hükümetlerden, ordu adına, malî, siyasî ve diğer çeşitli tâvizler koparmak daha kolaydır.» (31) Needler'e göre Latin Amerikan ordularında generallerin ordu içinde itibar kazanmaları ve korumaları sivil hükümetler karşısındaki etkenliklerine bağlıdır. Latin Amerikan ordularını «conquistadores» geleneğine bağlayan Needler, bunun nedenini bu orduların «*ganimet sistemine alışmalarına... toplum içinde belli bir statü kazanmış olmalarına, bu statüleri terk etmeden varlıklarını sürdürebilmek için toplumun genel sorunlarının çözümlenmesi ile çelişki içinde bulunmalarına*» dayandırır. (32) Ülkelerinin dışa karşı savunması ile görevli olan ordu üyelerinin bugünkü durumlarını yorumlayan Needler, «*Latin Amerikan ordularındaki yeni eğilim kendi üst statülerini korumaktır*» demektedir. Seçimlerle de gelse, iktidara geldikten sonra «halkçılık» ve «reformculuk» eğilimi ortaya çıkan bir başkana, veya hükümete karşı, böylece generaller, oligarklar, aristokratlar ve dış kuvvetler bir araya gelebilmektedirler.

(30) Needler, a.g.m.

(31) Needler, a.g.m.

(32) Needler, a.g.m.

Başkanın «ihaneti» beklenirken...

Reformcu halk kitlelerinin baskıları yüzünden, veya ülkedeki ekonomik ve sosyal sorunların ağırlığı yüzünden, kökten olmasa da, bazı reformcu tedbirler almayı düşünen başkanlar, reformcu girişimlerden ürkenler tarafından hemen iktidarlarından alınmazlar. Reformist eğilimi ortaya çıkan başkana ve hükûmetine bu çevreler önce uyarıda bulunurlar, ve beklemeye başlarlar. Olmazsa, anayasalarda yer almayan bazı özel iktidara gelme şartlarını dinlemeyen başkanlara karşı, anayasalar ileri sürülerek darbe yapılır. Bu karşılıklı bekleme ve gözleme devresinin en kritik olduğu süre, seçimden sonraki ilk üç aydır. İkinci bir seçime girecek olan başkanın iktidarda kalıp kalamıyacağı ise, ya seçim öncesindeki «pazarlıklar»a bağlıdır, veya bu ön pazarlıklara uyulup uyulamıyacağını ortaya çıkaracak olan seçim sonrası ilk üç ay içindeki gelişmelere...

«Üniforma içinde sivilleşme»

Latin Amerikan ordularındaki küçük rütbeli subaylar ise olayların gelişimi karşısında duralamakta ve olan bitenleri anlamaya çalışmaktadır. Subaylar, bu nedenle, kendi askerce eğitimlerine uygun düşünce tarzının dışına çıkmakta ve sivil aydınların ne dediklerine kulak vermeye başlamaktadırlar. Bu sürece «üniforma içinde sivilleşme» de diyebiliriz. Latin Amerika ordularında bugün başat tek bir görüşün bulunmadığı sık sık belirtilen bir görüştür. Tıpkı sivil toplum kesitinde olduğu gibi Ordu içinde de her siyasal akım taraftar bulmaya başlamaktadır.

Subay kitlesi «üniforma içinde sivilleşme» ye başladıkça; askerce eğitimlerine ters düşen yeni düşünce tarzlarını benimsedikçe subay kitlesinin karar alış, tutum ve siyasal davranışları değişmekte; subayın çıktığı sosyal çevre, bu çevrenin ekonomik şartları etkenlik kazanmaktadır. Ancak, subay kitlesine ülkedeki şartlara oranla çok iyi bir hayat standardının tanınması durumu tersine döndürebilir. Latin Amerika ülkelerinde klasik ordu çıkışlı darbelerin gitgide tutucu bir öz kazanmaları bununla ilintili gibidir. Özellikle son on-on beş yıl içinde Latin Amerikan ordularındaki hayat standardı —dış yardımların büyük etkisi ile— yükselmiş, toplum içinde belirgin bir durum almıştır.

Darbe ihtimali belirince

Darbe için durumun olgunlaştığı yolunda genel bir düşünce ortaya çıkınca, darbeci generallerle, aşağıdaki subayların iyi anlaşmış

olmaları gerekir. Böyle olmazsa, Ordunun kumanda zinciri kopmakta; Ordu içinde çok sayıda juntalar ortaya çıkmaktadır. Karşılıklı juntaların yeniden bir kumanda zinciri içinde birleştirilmesi için ise birleştirici özellikleri olan bir general bulunması gerekmektedir; anlaşmazlık o zamana kadar sürmektedir.

Latin Amerikan ülkelerinde sivil yönetim ile darbeciler arasındaki en gergin günler sivil hükümetlerin büyük sorunlar karşısında kaldığı günlerdir. Büyük sorunlar karşısında hareketsiz kalan sivil yöneticiler hem geniş halk kitlelerinin umutlarını karşılayabilecek dönüşümlere girememekte, hem de reformist dönüşümlere karşı olan kuvvetlerin kendi aralarında birleşmelerini hızlandırmaktadırlar. *Halkın politikayı aşağılamaya başlaması* ile birlikte, toplum içindeki diğer desteklerini de yitirmeye başlayan sivil yönetim darbe karşısında çaresiz kalmaktadır.

Reformcu eğilimi olan sivil yönetimler ile reformculara karşı olanların içinden hangisinin başarı kazanabileceğinin, ülkelerin dış ekonomik ilişkilerinden, bu ilişkilerin beslediği iç kuvvetlerden, çeşitli halk gruplarının tutumlarına kadar çok sayıda değişkenlerin zamanında ve doğru olarak hesaplanmasına bağlı olduğunu belirten Prof. Kautsky, bağımsızlığa ve reformculuğa yönelen hareketler karşısında çeşitli sosyal gruplar için şu noktaları belirtmektedir:

1 — Toplumda yeni bir sosyal düzen kurulabileceği ortaya çıkınca, reformcu harekete tepki de oluşmaktadır. Küçük esnaf, işçiler, iş adamları, köylüler... kısacası herkes değişikliğin kendi hayatına neler getireceğini; kendi alışılmış hayatından ve mevcut olanaklarından neler götüreceğini düşünmeye başlamaktadır.

2 — Köylülerin, bağımsızlık ve reformculuk gibi hareketlere en son ilgi gösteren bir kitle olduğunu ileri süren Kautsky, bunun nedenleri arasında köylülerin toplum içinde en izole olmuş topluluk olduğunu, okur - yazarlık oranının düşüklüğünü belirtmekte; bu yüzden büyük değişiklikler olmadıkça toplumsal olayları zamanında haber alamadıklarını ileri sürmektedir. Para ekonomisinin kurulması ve yayılması köylüyü uyandıran ilk önemli olaydır. Köylüler köyün dar ekonomik hayatından çıkıp kentlere doğru uzanmakta ve millî ekonomiye bağlanmaktadır. Reformcu bir hareket olmadığı takdirde para ekonomisinin yayılması köylü kitlelerini kasabalardaki esnafa, kredi kurumlarına, tefecilere bağlamaktadır. Tarım tekniklerinde planlı bir yenileşme gerçekleştirilmediği

için köylü kitlesi, aynı düzeyde kalan üretim gücü yüzünden, yeni yeni öğrendiği ve kazandığı tüketimleri karşılayacak gelir düzeyinde de bulunamamaktadır. Köylü kitlesi, bu yüzden, tarım alanında kalıp gelirlerini arttıramadıkça hayatı daha da kötüye gittiğinden, işçi veya ırgat olarak büyük toprak sahiplerinin topraklarında, veya kentlerdeki iş yerlerinde çalışmak için köyleri terk etmektedir.

Kautsky'nin belirttiği nokta, «değişen dünyaları karşısında köylülerin hayal kırıklığına uğradıkları»dır. Köylüler hayal kırıklığına uğrasalar da yapabilecekleri tek iş, gene aydınların önderliğindeki bir hareketin kitlesi olmaktır. (33)

3 — Büyük toprak sahipleri ise, eskiden kalma toprak aristokratları ile birlikte «reformların, modernleşmenin, sanayileşmenin karşısında yer almakta»dırlar. Bu grup, tarımsal yapıyı değiştirecek olan her çeşit reform, ıslahat ve denemelere karşıttır. Bu tutumun açıklığa kavuşturulması için, burjuvazi karşısında açık bir yenilgiye uğramadıkça, büyük toprak sahiplerinin reformlara karşı koymalarında siyasal iktidar ve nüfuzlarını kaybetmeme isteğinin etken olduğunu belirtmek gerekir. Ancak, siyasal hayata burjuvazinin hâkim olmaya başladığı ülkelerde, feodal günleri ne kadar özlerlerse özlesinler, bu sınıflar sadece iktisadi ve siyasal nüfuzlarının hızlı aşınmasını önlemeye çalışabilmektedirler. Bunun için ülke içinde veya ülke dışındaki herkesten yardım kabul edecek durumlara da düşmektedirler. Kautsky, «toplum yapısını değiştirmek isteyen, sanayileşme isteyen, ve dış bağımsızlık için savaşanlara karşı çıkan büyük toprak sahipleri tek başlarına bunlarla başa çıkamayacaklarını görürlerse... dıştaki (aynı amaçlı) kuvvetlerle işbirliğine girerler» demektedir (34).

4 — Küçük esnaf ve zenaatkâr grubunun tutumu da büyük toprak sahiplerininkine paralel bir oluşum içindedir. Mevcut geri sosyal yapıda, geri bir teknoloji ve işletmecilik anlayışı ile kendilerine toplumsal bir statü kazanmış olan bu grup üyeleri, «yenileşme» getireceği için, reformcu hareketlere, milliyetçi hareketlere karşı çıkmaktadır. Tarımsal yapı yerine, sanayileşmenin hızlanacağı bir yapı içinde kendi durumlarının zayıflaması ihtimali bu grubun başlıca endişesidir. Bu bakımdan yenilikçi kadroların, hareketin başlangıcından itibaren bu kitlelerin duyacakları endişeleri ortadan

(33) Kautsky, *An Essay in the...*, Bkz.: Kautsky, a.g.e., sh. 39-40.

(34) Kautsky, a.g.e. sh. 42

kaldırabilecek açık ve iyi tespit edilmiş ilkelere dayanan bir programla toplum karşısına çıkmaları gerekmektedir. Keza, yenilikçilerin hareketi başarı kazanırsa, kurulacak yeni düzenin tehlike karşısında kalmaması için de, sanayileşme ve modernleşme ile eski yapı içinde ortaya çıkmış olan bu kitlelerin durumlarını bağdaştıracak fikrî hazırlıkların bitirilmiş olması gerekmektedir. Başarılı bir yönetim için hem ülkenin modernleştirilmesi gerekmektedir, hem de eski düzenden kalan bu gibi kitlelere yeni toplum içinde de —genel yenileşme amaçlarından tâviz vermeksizin— bir yer kazandırılması gözönünde tutulmalıdır.

Bağımsızlık hareketleri veya bağımsızlık sonundaki ikinci bir yenileşme ve reformlar hareketi döneminde toplumda yapılacak olan değişikliklerden büyük ölçüde etkilenecek kitlelere yeni toplumda bir yer verebilmek için de pratik bazı çözüm yolları bulunmalıdır: dağınık esnaf ve zenaatkârları daha ileri teknoloji ile çalışabilecek kooperatif işletmeler şeklinde biçimlendirmek gibi.

Kautsky'ye göre, «ileri toplumlarda bile bu grup içindeki bireyler az bilgili ve duygusal olduklarından, toplum içindeki değişiklikler sırasında durumlarını kaybetmeye başlamakta ve bu yüzden faşizmin yanına geçmekte»dirler (35). Kautsky, bu tutumun aslında geri ve ilkel toplum yapısının özlenmesi ile ilgili olduğunu ileri sürmektedir: Eski düzenin «orta sınıfı», değişen şartlar yüzünden durumunun salanmaya başladığını görünce faşizme destek olmaya başlar.

4 — Ticaret ve iş hayatındakiler ile, ülkede mevcut sanayide yer alanlar da durumun getireceklerine göre, yenileşme hareketlerini desteklemekte veya karşı çıkmaktadırlar. Siyasal bağımsızlığı olan fakat ekonomisi dış ekonomilere olağanüstü bağlantılarla bağımlı bir toplumda iki durumla karşılaşılmaktadır: (a) eğer dış kuvvetler, ülke ekonomisini dolaysız olarak kendilerine bağlamışlarsa, bu gruplar «yenileşme, ekonomik bağımsızlık ve reformlar» isteyen çevrelerin yanında yer almayı çıkarlarına uygun bulmakta; (b) dış ekonomilere, ülkenin ekonomisi dolaylı yollarla bağlanmış ise, bu dolaylı bağlanma içinde, ticaret ve iş hayatındakilerle iş adamları ve sanayiciler de belli bir oranda yer bulabildikleri için, bu gruplarda yer alanlar, bağımsızlık, modernleşme, ekonomik ve sosyal yapıda değişiklik isteyenlerin karşısına çıkmaktadırlar.

(35) Kautsky, a.g.e., sh. 41.

Bu yüzden siyasal bağımsızlıktan sonra elde edilenleri yetersiz bulan devrimcilerin girişecekleri hareketin başarısı, iktisadi yapının özelliklerine de bağlıdır. *İktisadî bakımdan az gelişmişlerle ilişki kuran dış ülkeler, az gelişmişlerdeki bu grupları kendilerine müttefik olarak kazanmışlarsa, ekonomik bağımsızlığı da öngören bir yenileşme hareketini büyük güçlükler bekliyor demektir.*

5 — Millî sanayicilerin ve iş adamlarının tutumu da benzer şekildedir. Bu grupta yer alanlar önceleri kendi ülkelerindeki iç pazar için üretim ve hizmette bulunmayı amaç edinmektedirler. Bu iş için de ülke içindeki doğal kaynakların ve diğer ekonomik olanakların öncelikle kullanılması gerekmektedir. Az gelişmiş ülkelerde, iç pazar için bile, mevcut geri yapılı sanayi ile, mevcut alışkanlıklarla bu ülkenin kendi kaynaklarından yararlanma yoluna girilememektedir. Ülke içindeki iç pazara, kentlerden başlayan yeni tüketim alışkanlıkları ile birlikte yeni bir kesim katılmaya başlamaktadır. Bu yüzden de ekonomi içindeki olanakların belli bir kısmının toplumdaki temel ihtiyaçlardan çok, ülke dışından ve bir başka kültürden gelen ihtiyaçları karşılayacak üretimler için kullanılması başlamaktadır. İthalât - montaj ortak yapısında kurulan bir sanayi ise hızla dışa bağlanmakta; ülkedeki doğal kaynakları bile bir kenara bırakıp dışardaki benzer malları alarak, bunları işlemeğe yönelebilmektedir.

İş adamları, malî çevreler ve banka sistemleri bile bu dışa bağlanma akımının karşısında aynı çizgiyi izlemeye başlamaktadırlar. *Banka sistemi içinde yer alan ülke içi tasarrufların millî sanayicilerden çok yabancı sermaye şirketleri tarafından kullanılmasından ortaya çıkan sorunlarla şimdilerde ilgilenilmeye başlanmıştır.* Böyle bir durumda, bu ilişkilerin özünü değiştirmek için yola çıkan bir harekete belli çevrelerce karşı konulmaya çalışılacağı açıktır. İşte bu durum yüzündendir ki; Prof. Kautsky'nin belirttiği gibi bağımsızlığın ve yenileşmenin iktisadi bir bağımsızlık şekline dönüşmesi ile yabancı rekabeti ve nüfuzu karşısında gelişme olanağı bulabileceklerini düşünen iş adamları ve sanayiciler harekete destek olmaya karar verebilmektedirler. Bu tip iş adamlarının ve sanayicilerin, «bankalar, ticarî işletmeler, sanayi işletmeleri ile bütün bir ekonominin dışarı ile ilişkilerinin kendilerine zarar vereceğini anlamaları hareketi desteklenmelerinin başlıca sebebidir. (36)

(36) Kautsky, a.g.e., sh. 44.

6 — İşçiler ise hayatları hızla değişen bir halk kitlesidir. Büyük çoğunluğu köylü - kentli karışımı tipleri teşkil eden işçi kitlesi bir yandan köylü olmanın özelliklerini taşımakta, diğer yandan da bir veya iki kuşağı aşmayan kentlere göçmenin etkilerini yüklenmiş bulunmaktadır. Büyük tarım işletmelerinde, madenlerde, kentlerdeki iş yerlerinde toplanan köylü-çıkışlı işçiler alışkın oldukları hayat tarzını yeni bir ortamda sürdürmenin güçlüğü ve yeni ortama uyamamanın sıkıntıları içinde bunalmaktadırlar. İşçilerin bu sıkıntısı ekonomik şartlardaki, iş şartlarındaki güçlüklerden ortaya çıkan sıkıntılardan daha önemsiz değildir. Bu yüzden işçi kitlesi Latin Amerikan ülkelerindeki «huzursuz» kitlelerin başında gelmektedir. Hemen belirtmek gerekir ki; köylerden kentlere geldikten sonra belli bir süre geçiren ve artık kentleşmeye başlayan kısımlar, işçi kitlesinin içinde durgun bir tabaka meydana getirmektedirler (37).

Darbecilerin güçlüğü

Darbeciler bütün bu işleri bitirseler de kendilerini yeni sorunlar beklemektedir. Toplumlarında son yıllarda artan karmaşıklıklar, devlet bürokrasinin çıkaracağı engeller ve son olarak bir devlet mekanizmasının işler hâlde tutulması zorunluğu darbecilerin yollarını kapatmaktadır. Siyasal partiler geniş kitlelerde taraftar bulmuşlardır. En güçsüz göründükleri anda bile siyasal partilerin örgütü bir direnme hareketine iskeletlik yapabilmektedir. Haberleşme araçları, propaganda tekniği, iktisadi hayatın çeşitli problemleri ve diğer uzmanlık alanlarındaki işler darbecileri, kendilerine sadık bir sivil kadro bulmaya itmektedir.

Bu sorunlara paralel olarak darbeciler de elden geldiğince geniş halk kitlelerine seslenebilmeye çalışmaktadırlar. Bunun için, darbe yapılırken ve darbenin ertesinde «vatanın kurtuluşu»... «kardeşlik»... «halkın hayatını emniyet altına almak ve reformları gerçekleştirmek» gibi çok geniş anlamları olan sloganlar kullanılmaktadır.

Darbeciler bütün bu işlere başlamadan önce, Ordu içinde kendileri gibi düşünenleri bulmak zorundadırlar. Ortak düşünceler nedensiz zayıf olursa olsun, işin başlangıcında mümkün olduğu kadar geniş Ordu kesitleri ile işbirliği yapılmaya çalışılmaktadır. Ordunun

(37) Bkz.: 7. notta adı geçen inceleme, KİM dergisi, sayı : 487.

değişik gruplarından önemli kişiler birbirleri etrafında bir «Baragan dikenini» gibi kümelenmektedir. İşin başındaki ana hedef sadece «iktidarı devirmek» olduğundan, darbeden sonraki günler için çok farklı amaç ve düşünceleri olan çeşitli grupların anlaşmaları hiç güç olmamaktadır. Fakat darbe sonrası bir çok problemin başlangıcının da bu «kolay birleşme»de bulunduğunu belirtmek gerekir.

Darbeciler, Ordu içindeki bu ilk denge ve anlaşmayı sağladıktan sonra Ordu dışındaki çeşitli sosyal kuvvetlerden kendilerine yakın olduklarını umdukları ile işbirliği kurmaya başlamaktadırlar. Prof. Needler'in belirttiği gibi, «darbecilerin en büyük güçlüğü Ordu içindeki birinci koalisyonda, ve Ordu dışı kuvvetlerle yapılan ikinci koalisyonda üzerinde anlaşmaya varılan programın, darbeden sonra halka sunulacak program ile çatışmamasıdır.» (38).

İkili denge

Darbe öncesi, darbeci bir asker ve sivil kadronun kurulmasında «ordu içinde politikayı yakından izleyen subaylar» ile siviller arasında bir yakınlaşma olmaktadır. Latin Amerika'daki çok sayıda örneğin bulunması yüzünden Ordu ve Ordu dışındaki reformcular ve reforma karşı olanlar birbirlerini bilmekte; tanımakta ve «açık el» ile oynamaktadırlar. Ordu içindeki politika ile ilgili subaylar kendi görüşlerine uygun olarak yorumlamalar yapmakta ve kendi asker çevrelerinde kendileri gibi düşünenleri toplamaktadırlar. Böylece, önce, Ordu içinde reformcu olanlar ile olmayanlar arasında «organik olmayan» bir kümeleşme başlamaktadır.

Ordu içinde genişleyen bu yorumlama, konuşma ve kümeleşme süreci belli bir yoğunluğa vardıldıktan sonra, darbe için ilk harekete geçmeyi düşünen grup ortadan çekilmekte ve gizli toplantılar düzenleyerek «darbe şeması» üzerinde çalışmalara başlamaktadır. Darbe şemasının kurulmasından sonra, darbe işini yapacak bir cihaz kurulmuş olmaktadır.

Bu safhadan sonra kurulu cihazın ne zaman kullanılacağı; harekete geçirileceği problemi (timing process) kalmaktadır. Eskinin verdiği alışkanlıkla, olaylar sırasında, gerek hükümet ve gerekse darbeciler darbenin ne zaman ortaya çıkacağını bilmekte, ve hükümetlerle darbeciler çoğu kez «göz göze bakışmakta»dırlar. Zamanlama sorununun çözümlenmesi sadece darbecilerin elinde değildir.

(38) Needler, a.g.m.

Darbenin ertelenmesi veya tezlendirilmesi hükümetlerin tutumuna da bağlıdır. Hükümet, izlediği yoldan geri dönecek gibi görünüyorsa darbeciler içinde «ille darbe!» demeyenlerin başkısıyla hareket ertelenebilmektedir. Karşı görüştekiler ise güvendikleri politikacıların sözlerine büyük önem vermeye başlarlar. Eğer seçimden önce, kendisinin seçimi kaybedeceğini anlayan bir başkan, kendisini tutan çevrelerin etkisiyle, gene aynı görüşte bir başka adayın iktidar yolunu açmak için hazırlıklara girişirse, bu kere darbe çabuklaştırılmış olmaktadır. Darbecilerin tuttuğu adayın önüne engeller dizmeye kalkışmak da aynı sonucu verebilir. Tersine, koltuktaki başkanın kendisi, veya kendisinin tuttuğu aday (heir apparent) kazanma şansı olmayacak kadar zayıflamışlarsa, darbeciler beklemeyi ve seçimin sonucunu görmeyi tercih etmektedirler. Başkan veya başkanın adayı kazanırsa, «kendileri ayıklanmadan önce harekete geçen darbeciler» hareketi amacına ulaştırmak zorunda kalırlar.

Darbeden sonrasını düşünen darbeciler, Ordunun çeşitli grupları arasındaki çatışmaları peşinen önlemek umuduyla Ordu içinde yüksek rütbeli ve sevilen bir generali başlarına getirmektedirler. Bu yüksek rütbeli generalin, çoğu defa, ilk darbe hazırlıkları sırasında hiç de darbeciler gibi düşünmediği görülmektedir. Bu yüksek rütbeli ve sevilen general, çoğu defa «Ordudaki kardeşler arasındaki çatışmaları önlemek»... «ülkeyi kana boyamamak» için bu görevi kabullenmektedir. Aynı şekilde darbeciler «darbe şeması»nı kurduktan ve darbe olasılığı arttıktan sonra harekete katılan «marjinal unsurlar»da, harekete katılanlar içinde en mütereddit unsurlar olarak görülmektedirler. Darbe başarı kazandıktan sonra «kışlaya dönme» fikri bu iki tip darbecilerden; yüksek rütbeli ve sevilen general ile marjinal unsurlardan çıkmaktadır. Bunların durumlarını belirten Needler, «son giren bu marjinal unsurlar, sayıca azınlık olmalarına rağmen, darbeci kadronun iki görüşe ayrıldığı zamanlarda büyük ağırlık kazanmaktadırlar» demektedir (39).

Darbeden sonraki ilk çatışmalar da, darbeciler arasındaki yüksek rütbeli ve sevilen generalle juntayı ilk kuranlar arasında çıkmaktadır. Yüksek rütbeli general, bir an önce seçime gitmeyi ve Ordunun kışlalara dönmesini istemektedir. Darbeci subaylar ise iktidarda bir süre daha kalıp, devirdikleri yönetimin restorasyonunu kolaylaştıracak şartları ortadan kaldırmak için vakit kazanmak istemektedirler.

(39) Needler, a.g.m.

Aynı anda bir başka anlaşmazlık da darbeciler ile siviller arasında başlamaktadır. Sonunda gitgide aşınan darbeciler seçime gitmeye razı olurlar ve bunu açıklarlar. Ancak, devrilen başkanın partisinden kuvvetli bir aday mevcut ise, hızla, «*iktidar yolunu kapatmak için tedbirler almaya*» koyulurlar. Herşeye rağmen, bu aday seçimi kazanabilirse, darbeciler tekrar gerilim içinde beklemeye başlarlar. Ordu darbesinin tekrar etmemesi için, özellikle son yıllarda izlenen yol yeni başkanın «*eski günlerin hesabını sormaması ve sâkin ve tedbirli bir politika izlemesi*»dir. Bunda, başkanın etrafındaki yerli ve yabancı siyasal danışmanların etkisi de söz konusu olabilir. Latin Amerika'daki siyasal şartlardan geniş gözlemler yapma olanağı bulan bu danışmanlar, çoğunlukla «*darbecilere dokunmama*» ve «*olanları unutma*» görüşünü savunmaktadırlar. Hattâ seçim öncesinde «*yumuşak ve yuvarlak programların kabul edilmesi*» de darbecileri hemen işin başında ürkütmemek için yarar sağlamaktadır. Bunun başlıca yararı, «*iktidara geldikten ve darbeciler arasındaki sıkı dayanışma ve işbirliği çözülmeye başladıktan sonra çok daha kolay şekilde bir restorasyon devrinin açılmasını*» mümkün kılan güven verici bir yol olmasıdır.

Son söz

Çok kısa olarak ve genel çizgileri ile belirtmeye çalıştığımız Latin Amerika şartları bunlardır. Bizce en önemli nokta, iktisadi ve sosyal durumun, bir çok sorunların ortaya çıkmasına yol açan, yapısal özelliğini muhafaza etmesi; buna paralel olarak da siyasî iktidarların içerdeki ve dışardaki tutucu çevrelerden gitgide etkilenir görünmesidir. Askerî ve iktisadî dış yardımlar, hem askerler arasında, ve hem de sivil hükümet üyeleri ve siyasî iktidarın destekçileri arasında, şimdi yeni bir eğilimin belirmesine yol açmıştır. Son on yıllık dönemde klasik Ordu yapısı içinde oluşan darbelerin, reformcu değil, tutucu amaçlarla yapılmaya başlanması (bunların oranlarının artması) bu bakımdan dikkat çekicidir.

Martin C. Needler'in belirttiği önemli bir nokta da, darbelerin oluşumunda ve yapılmasında «*Amerika Birleşik Devletlerinin tam bir nüfuzundan söz edilemezse de, darbe yapıldıktan sonra bütün darbeci kadroların başta gelen düşüncelerinin 'Amerika bizi tanıyacak mı?'... 'askerî yardımı keser mi?'... 'iktisadî yardıma devam edecek mi?'*» şeklinde olmasıdır (40).

(40) Needler, a.g.m.

Latin Amerikan ülkelerinin sebzesi, meyvası, madeni, şekeri, muz, kakaosu belli başlı bir - iki gelişmiş ülke tarafından alınmaktadır. Enflasyon en zengin Latin Amerika ülkelerinde bile ciddi bir sorundur. En büyük devletlerde bile başkentlerdeki telefon şebekeleri bazan yabancı şirketlerin elindedir. Amerikan şirketlerini korumak için yapılmış ve hazır tutulan bir kararnameye göre —ki Kennedy bile bu kararnameyi hatırlatarak bazı girişimlerde bulunmuştur— Amerikan şirketlerinin mülkiyetindeki işletmeleri veya tesisi millileştirmek isteyen hükümetlerin, malın geçer fiatını altı ay içinde ödemeleri gerekmektedir. Kararnamede «*millileştirmeden sonra altı ay içinde ödeme yapmayan hükümetlere askerî ve ekonomik yardımın kesileceği*» ifade olunmaktadır.

Son on yıllık dönemde Latin Amerikadaki tutucu yönetimlere karşı yapılan devrimci hareketler içinde başarı kazanabilenler —Küba dahil— sadece üç tanedir. Reformcu bir yol izleyerek, «Ortadan solda» bir iç ve dış politika izlemeye kalkan hükümetlere karşı yapılan darbelerin başarı kazanmışları ise on beş tanedir.

Bu «Ortadan Solda» politika taraftarları içinde en açık ve anlaşılması kolay örnek Frondizi'den sonra başkanlığa gelen Brezilyalı *Quadros* olmuştur. *Quadros*, «klasik iktisat teorilerinin inancısı»... «Saulo Paulo'nun zengin ailelerinden gelen»... «iktidara geldiği zaman daha ilk günlerde bile, açlık yüzünden ayaklanan Kuzey Brezilya halkı üstüne askerî birlikler gönderen»... «öğrencilere ve sendikacılara karşı sert bir poitika izleyen» bir başkandı (41). Ama bir yandan «devlet bürokrasisinde rüşvet ve yolsuzluklar için çok sert tedbirler uygulamaya koyulmuş» bir yandan da şöyle demeye başlamıştır :

«*Başkan Frondizi gibi olmayacağım... Brezilya'nın dış politikasını Brezilya'nın kendi dış politikası haline getireceğim... Rusya ve peykleri ile ticari ilişkiler kuran Amerika Birleşik Devletlerinin [Brezilya sadece Amerika Birleşik Devletleri ile ticaret yapabilir!] demeye hakkı yoktur.*» (42).

Dinci bir sol devrimci olan Julioa'ya karşı, *Quadros* tek alternatif olabilecekken, *Quadros*'un devrilmesi ile bu şansın ortadan kalktığını belirten Prof. Gerassi ise, «*Quadros'un toprak refor-*

(41) Gerassi, «*The Great Fear...*», sh. 83.

(42) Gerassi, a.g.e. sh. 83.

mu anlayışının peşin ödeme esasına dayandığını, böylece tarım sektöründeki zenginlerin kentli zenginler ve iş adamları haline getirilmesini amaç edindiğini» ifade etmektedir.

İhtilâlciliğin artmasında; siyasal düşünce akımı olarak —bütün umutsuz görünen şartlara rağmen— taraftar bulabilmesinde Latin Amerika'nın ekonomik ve sosyal yapısındaki iç özellikler kadar dış dünya ile ilişkilerin öz değiştirmesinin de etkileri olduğu söylenebilir. «Conquistadores» günlerinden kalma toprak düzeni, gecekondulu kalkınma yolu, ülke içi ekonomilerin dışa bağımlanması ortada kaldıkça Latin Amerikan ülkelerindeki sorunlar da güç çözümlenecek demektir. Çocukları, açlıktan ölen dağ keçileri, dış borçları, enflasyonu, dağlara çıkan çetecileri, çeşitli siyasal akımları, dinsel ermişler gibi ihtilâl ve sosyal reformlar savunan halk düşünürleri ile Latin Amerikan ülkeleri bütün az gelişmiş ülkeler için acı da olsa, geniş ve değerli görgüler, bilgiler sağlayan bir beşerî laboratuardır bugün. Bunlardan sadece devrimciler değil, «akıllı muhafazakârlar»da yararlanabilirler.

Latin Amerikalı bazı düşünürler ise az gelişmişlerdeki akıllı muhafazakârların tutunamamalarını «ülke içi sömürgeleştirme»ye bağlamaktadırlar. Bunlara göre, az gelişmiş ülkede birçok sosyal tabakalar, ülkelerinin az gelişmiş bir ülke olarak iç yapı, ve dış ilişkiler alanındaki mevcut şartlarından yararlanmaktadırlar. 19. Yüzyılların «akıllı muhafazakârları»nın etkisiz kalması da bu yüzdendir. «Millî»ci, «iktisadî bağımsızlık taraftarı» olan «akıllı muhafazakârlar»a, 19. yüzyılın tersine, yüzyılımızda sadece ülkelerinin dışından değil, içinden de karşı konulmaktadır.

Bunlara karşı konulması için, bu liderlerin Marxist olmalarına da lüzûm olmadığını ifade eden belirtiler çoğalmaktadır. Quadros örneği bu bakımdan dikkatle incelenmelidir.